

О. Ю. Приходько – кандидат педагогічних наук, доцент
Рівненського інституту слов'янознавства Київського
славистичного університету

Польсько-українська рецепція образу Петербурга: імагологічний аспект (на матеріалі поем А. Міцкевича “Дзяди” й Т. Шевченка “Сон”)

*Роботу виконано у Рівненському інституті
слов'янознавства Київського славистичного
університету*

У статті з позиції імагологічного дискурсу (з урахуванням методології постколоніальних студій) досліджено рецепцію образу Петербурга як центру російського імперського простору в текстах А. Міцкевича (“Дзяди”) та Т. Шевченка (“Сон”). Аналізовано особливості рецепції імперського об'єкта у двох текстах, що належать до “периферійних” культур Російської імперії – української та польської.

Ключові слова: імагологія, рецепція в польській та українській літературі, Т. Шевченко, А. Міцкевич.

Приходько О. Ю. Польско-украинская рецепция образа Петербурга: имагологический аспект (на материале поэм А. Мицкевича “Дзяды” и Т. Шевченко “Сон”). В статье с позиции имагологического дискурса (взяв во внимание и методологию постколониальных студий) исследуется рецепция образа Петербурга как центра российского имперского пространства в текстах А. Мицкевича (“Дзяды”) и Т. Шевченко (“Сон”). Анализируются особенности рецепции имперского объекта в двух текстах, принадлежащих к периферийным культурам Российской империи – украинской и польской.

Ключевые слова: имагология, рецепция в польской и украинской литературе, Т. Шевченко, А. Мицкевич.

Prykhodko O. Yu. Polish and Ukrainian Reception of the Image of St.-Petersburg: Imagological Aspect (Based on Mickiewicz’s “Dziady” and Shevchenko’s “Son”). In the paper, it is analyzed in the imagological aspect (taking into account the methodology of the postcolonial studies) the reception of the image of St.-Petersburg as a centre of the imperial body in the works of A. Mickiewicz and T. Shevchenko (“Son”). The author has investigated the specific features of the reception of the imperial object in two texts that belong to the ‘marginal’ cultures of the Russian Empire – Ukrainian and Polish.

Key words: imagology, reception, Polish and Ukrainian literature, T. Shevchenko, A. Mickiewicz.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному літературознавстві великої популярності набуває имагологія як одна із течій (шкіл) компаративістики. Хоча зародилася имагологія ще у французькій науці після II Світової війни, проте в інших європейських країнах і США набрала розвитку в останні десятиріччя ХХ ст. [5, 15].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Як галузь компаративістики в Україні имагологія стала об’єктом вивчення найновіших теоретичних студій Дмитра Наливайка. Предметом літературної имагології (від “image” – образ), як зазначає дослідник, є “літературні образи (іміджі) інших країн та іноземців, що створюються в певній національній чи регіональній свідомості й відбиваються в літературі. За своєю природою і структурою вони є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною тривкістю й тривалістю, але не лишаються незмінними” [4, 91]. Звідси випливає, що в основу літературної имагології покладено світоглядну категорію Свого / Іншого (Чужого), що реалізується у сфері етнокультурних процесів і взаємин. Інше як інонаціональне й інокультурне у взаємозв’язку і взаємопроникненні зі Своїм, а саме проблеми ідентифікації з етнокультурними спільнотами, й образи – іміджі цих спільнот є об’єктом дослідження имагології. “Її методологія виводить компаративні дослідження у сферу вивчення міжкультурних взаємин” [1, 53]. Як стверджує Д. Наливайко, “за своєю природою і структурою имагологічний літературний образ є ансамблем уявлень та ідей про Інше, не Свій світ і культуру, що неминуче виводить цей образ на перехрестя проблем ідеологічних і культурологічних, нерідко й політичних” [4, 95]. Показовою в цьому плані є творчість двох найвизначніших слов’янських поетів ХІХ ст. поляка А. Міцкевича й українця Т. Шевченка, які стали головними репрезентантами сколонізованих (польської та української) національних ідентичностей. Проблема Свого й Іншого (Чужого), національно-культурної ідентичності, “деколонізації” пронизує усю творчість А. Міцкевича і Т. Шевченка, що представляли підлегли народи в багатонаціональному ареалі Російської імперії. І Польщі, й Україні було відмовлено в національній ідентичності, натомість нав’язувано іншу – домінуючу націю, що була засобом їх асиміляції. Тому вектор имагологічного дослідження має бути спрямований не лише на конкретний образ / імідж, а на контекст його зображення (у цьому випадку – політичний), що формує авторську позицію й усуває можливість викривлених інтерпретацій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Спільні світоглядні, національно-культурні, політичні позиції А. Міцкевича і Т. Шевченка, перебування в Петербурзі в одну історичну епоху, що окреслюється хронологічними межами 20–40-х рр. ХІХ ст., а головне – колоніальне становище Польщі й України, – ті фактори, що спричинили ідентичність письменницьких рецепцій Чужого (Росії, Петербурга), яке автоматично переходить у розряд Чужого / Ворожого, означуване шовіністичною політикою російського царизму.

Навесні 1829 р. А. Міцкевич як політемігрант залишає Петербург. Знайомство з російською столицею – утіленням загарбницької політики царя – солдафона Миколи І, що прагнув перетворити країну на військовий табір, залишає гнітючі враження в польського пілігрима. Ці враження досягають свого апогею після жорстокого придушення російським царем польського повстання в листопаді 1830 р. Трагічні для польського народу події стимулюють А. Міцкевича до написання пронизаних патріотичним, месіанським і бунтарським духом “Книг народу польського і польського пілігримства” та ІІІ частини поеми “Дзяди” (1832), що відразу після виходу через їх антиімперський

дискурс були заборонені в Росії. Саме ці два тексти вилучено в 1847 р. царськими жандармами у Київських “братчиків” під час їх арешту як членів таємної організації – Кирило-Мефодіївського товариства, що обстоювало ідею об’єднання слов’янських народів у боротьбі за визволення. Активним членом братства був Тарас Шевченко, петербурзька одісея якого розпочалася 1831 р. – через два роки по тому, як А. Міцкевич залишив російську столицю. На той час польський поет переживав розквіт творчих сил і був культовим поетом – бунтарем, поборником волі і слов’янофілом для польської, української й російської молоді. Серед найближчого петербурзького оточення Т. Шевченка були й польські студенти, через яких український поет долучився до Міцкевичевого слова. І хоча особисте знайомство геніальних поляка та українця так і не відбулося, проте внутрішній зв’язок, що встановився через творчі контакти митців (у 1946 р. Шевченко через Миколу Савича, одного з членів Кирило-Мефодіївського товариства, передає А. Міцкевичу до Парижа рукопис своєї поеми “Кавказ” [2, 402]), спільність суспільно-політичних поглядів, тираноборчих ідей, пошук національних ідентичностей, визначив спорідненість письменницьких рецепцій. Ідентичністю негативно забарвлених авторських інтерпретацій вражає образ Петербурга, репрезентований А. Міцкевичем в “Уривку” до III частини поеми “Дзяди” (1832 р.) та Т. Шевченком у поемі “Сон” (1844 р.).

Рецепція образу Петербурга як Іншого / Чужого через авторські інтерпретації представників сколонізованих Росією народів становить благодатний ґрунт для імагологічних студій і є метою поданого дослідження.

Контекст рецепції образу Петербурга як символу самодержавної Росії можна визначити політичним гаслом професора Віленського університету Йоахіма Лелевеля, студентом якого був А. Міцкевич – “За вашу і нашу свободу”. Воно відтворювало суть національно-визвольних змагань поляків і українців 20–40-х рр. XIX ст. Тому контекст рецепції в цьому випадку маркований політично й ідеологічно, відзначається критичністю у сприйнятті / творенні обома поетами образу Петербурга, а авторські рецепції є суб’єктивними.

В обох поемах представники сколонізованих народів А. Міцкевич і Т. Шевченко репрезентують Петербург як утілення загарбницької імперської політики царської Росії. Кожен із поетів, формуючи імідж Петербурга як символу неволі й тиранії, звертається до низки ключових образів та подій, що увиразнюють авторську рецепцію. Невід’ємними складниками конструкції іміджу північної столиці є образи російських царів Петра I та Миколи I, цариць, збірного образу чиновництва й вояцтва, а також окремі сцени змалювання царського параду (в Шевченка), огляду війська (у Міцкевича) та пам’ятника Петру Великому.

Поема А. Міцкевича є претекстом щодо Шевченкової поеми, тому діалогічність текстів очевидна. Загальну тональність у рецепції Петербурга – міста, заснованого на людських крові і трупах, на початку обох текстів створюють зауваги щодо будівництва столиці:

“В сипкі піски й болотяні грязюки / Велів палів сто тисячів вігнати, / І тіл людських сто тисяч утоттати” [3, 316], – читаємо в Міцкевича.

В унісон звучить Шевченкове:

“Як-то воно зробилося / З калюжі такої / Таке диво? .. Отут крові / Пролито людської – / І без ножа...” [6, 110].

Проте найбільшу емоційну напругу український поет концентрує у звинувачувальному пуанті тексту – риторичному запитанні, вкладеному в уста гетьмана Полуботка, закатованого в темниці Петром I:

“Царю проклятий, лукавий, / Аспиде неситий? / Що ти зробив з козаками? / Болота засипав / Благородними костями; / Поставив столицю / На їх трупах катованих!” [6, 111].

Символом і твердинею самодержавства постає пам’ятник Петру Великому, споруджений Катериною II. Проте немає ні звеличення, ні захоплення монументальним дарунком імператриці ні в Міцкевича, а тим більше – в Шевченка. У кожного з поетів свої рефлексії. В Міцкевича вони побудовані на антитезі до пам’ятника Марка Аврелія в Римі, що втілює народну любов і повагу, батьківську опіку. Петербурзький монумент – алегоричне втілення жадоби, нетерпимості, деспотизму, жорстокості:

“Вже цар відлитий в велетня подобі / Сів на хребті бронзового коня / І ждав на місце, де б з конем тим стати. / Але не міг Петро стоять на власнім ґрунті, / Замало в вітчизні було йому простору. / По ґрунт для нього вислано за море, / Щоб вирвати з фінляндських берегів / Горб гранітовий.

Вже горб готов, летить цар з міді литий, / Цар кнотовладний в позі римлянина, / Кінь вскакує на гранітову скелю / Стає на обриві і знявсь на задні ноги.

.....
Цар Петр коневі попустив вудила, / Знак, що летів тратуючи (топчучи – О. П.) на шляху, / І зразу вскочив аж на сам шпиль скелі” [3, 321–322].

Рецепція Шевченка відзначається більшою гостротою. Зневажливий і глумливий тон переростає у гнівну сатиру і пряме звинувачення в нищенні України:

“Аж кінь летить, копитами / Сकेлю розбиває! / А на коні сидить охляп, / У світі – не світі, / І без шапки. Якимсь листом / Голова повита. / Кінь басує – от-от річку, / От ... от ... перескочить. / А він руку простягає, / Мов світ увесь хоче / Загарбати. Хто ж це такий? / От собі й читаю, / Що на скелі наковано: / Первому – вторая / Таке диво наставила. / Тепер же я знаю: / Це той перший, що розпинав / Нашу Україну, / А вторая доконала / Вдову сиротину. / Кати! кати! людодди!” [6, 110–111].

На перший план у змалюванні пам’ятника в обох митців виходить образ Петра I – засновника царського абсолютизму, тиранії, деспотії та загарбницької політики.

У сатиричних фарбах змальовано Миколу I – спадкоємця форм і методів правління Петра I й Катерини II. В А. Міцкевича образ царя – солдафона й самодура – найяскравіше репрезентовано в частині поеми під назвою “Перегляд війська”. Немилосердно муштруючи свої війська, що постають в образі “сарани страшної”, й мілітаризуючи країну, “цар перетне пульс шаха і султана, / і кров іспустить із серця сармати (поляка. – О. П.)” [3, 323]. Із цитованих рядків очевидно проступають свіжі й болючі спогоди поета про страту Миколою I польських повстанців.

Карикатурний і гротесковий імідж Миколи I, котрий «як у круглях куля, між стовпці / влетів, считав: “Здорово, молодці?”, – підсилює його свита – “збірне тіло” Ганебна ієрархія військових і цивільних чинів репрезентована Міцкевичем ампліфікацією щедро розсипаних у тексті зооморфних порівнянь. Ось “вперед ідуть чиновники надворні”, “як бобрів череда”, один – “суне вільним ходом жука”, інші – “тісняться і повзуть, як скорпіони”, а дами – “наче рій метеликів”, “саламандри півночі” з обличчями, “мов рак”, червоними. Озброєні до зубів військові “зелені мундири” нагадують хто “болотяного птаха”, хто “зеленкувату блощицю”, а хто – “павука лабатого”, “тарантула” чи “муху”. В пориві ейфорії, готові виконувати раптовий наказ царя, вони подібні до випущених “з клітки горобців” або “хортів зі свори” чи “стада псів, роз’яреного трубою” Така рецепція свідомо маркована авторським почуттям відрази й огиди до політики Миколи I, що формує імідж царської Росії та її столиці.

Солідаризуючись з А. Міцкевичем у загальному різко негативному дискурсі змалювання образу Миколи I, Т. Шевченко наділяє російського можновладця та його дружину “диво-царицю” дегенеративними мікрохарактеристиками, акцентуючи на моральному звироднінні монаршої сім’ї. Зооморфні асоціації підсилюють авторську рецепцію:

“Цар цвенькає, / А диво-цариця, / Мов та чапля меж птахами, / Скаче, бадьориться. / Довгенько вони походжали, / Мов сичі надуті” [6, 110].

У фіналі Шевченкової поеми грізний образ Миколи I зазнає несподіваних метаморфоз. Цар – “медвідь”, що наганяв страх на підлеглих лише своїм виглядом, опинившись без охорони і своїх військ, які враз “в землю провалились”, перетворюється на “медведика”, що “голову понурих, сірамаха”, став, “мов кошеля, такий чудний”. Шевченкова іронія та її підтекст досить прозорі.

Висновок. Отже рецепції образу Петербурга в поемах А. Міцкевича і Т. Шевченка є подібними й різко негативними, що спричинені антиімперськими поглядами обох поетів – представників сколонізованих Росією польського та українського народів.

Література

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї : національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології / В. Будний // СІЧ. – 2007. – № 3. – С. 52–63.
2. Єнджеєвич Є. Українські ночі або Родовід Генія / Є. Єнджеєвич. – Торонто : Наук. т-во ім. Шевченка в Канаді, 1980. – Ч. 23. – 653 с.
3. Міцкевич А. Петербург / А. Міцкевич // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1978. – Т. 11. – 528 с.
4. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії // Теорія літератури й компаративістики / Д. Наливайко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – С. 91–103.

5. Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції / Д. Наливайко // СІЧ. – 2009. – № 11. – С. 3–20.
6. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2008. – 352 с.

Статтю подано до редколегії

19.05.2010 р.